

מדינת ישראל
משרד החינוך
אגף אי לחינוך מיוחד

עקרונות עבודה בהוראת תלמידים

עם מוגבלות שכלית

התפתחותית

ירושלים, סיון - תשע"ו יוני - 2016

האגף לחינוך מיוחד מודה לכל השותפים שנטלו חלק בכתיבת מסמך זה, אנשי מטה, מנהלים ומדריכים במחוזות.

מסמך זה מיועד לצוותים רב-מקצועיים העוסקים בהוראה של תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית, ומפרט את עקרונות ההוראה לאוכלוסייה זו. המסמך מתייחס לתלמידים עם מוגבלות שכלית בבתי-הספר לחינוך המיוחד ובבתי-הספר לחינוך הרגיל המשלבים תלמידים אלה בכיתה רגילה או בכיתה לחינוך מיוחד. מטרת מסמך זה להנחות את העשייה החינוכית במסגרות הנ"ל, כדי לחנך תלמידים למסוגלות עצמית אשר יוכלו לממש את עצמם ואת שאיפותיהם בחיים על-פי ערכיהם, ויהיו לאנשים תורמים בקהילתם. המסמך כולל הגדרה ומאפייני האוכלוסייה, עקרונות להוראת תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ומדגים את יישום עקרונות ההוראה בתכנון לימודים.

שותפים בכתיבה (לפי סדר א"ב):

גב' בכר יעל
גב' דוד נירי
גב' הוקיילו נאוה
גב' הלוי שמחה
דרי' טל דליה
גב' יגר אסנת
גב' כהן בוננה יפית
גב' סבן רונית

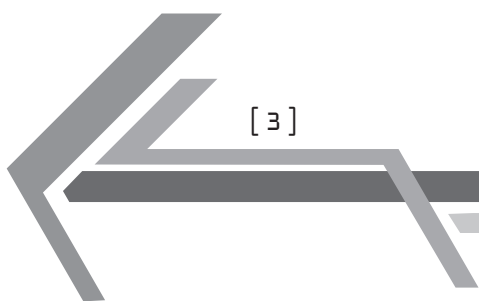
הוצאה לאור: גף הפרסומים, משרד החינוך
ה'תשע"ו 2016

תוכן עניינים

מבוא	5
מוגבלות שכלית - הגדרה ומאפיינים	5
עקרונות להוראת תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית	7
יישום עקרונות הוראה בתכנון לימודים	9
טבלה 1 - תיאור מאפייני התפקוד על פי הרמות	10
רמות התערבות בתכנון לימודים בהתייחס לרמות תפקוד:	
רמה א - התאמות - אופן הצגת החומר לתלמיד	12
רמה ב - שינויים - שינוי בתכנים של התכנית ביחס לתכנית הלימודים הרגילה	18
רמה ג - חלופות - הוספת תחום לימוד או מקצוע שאינם מופיעים בתכנית הלימודים הרגילה המיועדת לאותה שכבת גיל	19
שיבוץ התלמידים בכיתות	21
לסיכום	22
נספחים	
נספח מספר 1 - התאמת הסביבה הלימודית	24
נספח מספר 2 - קישורים	25
ביבליוגרפיה	27

עקרונות עבודה בהוראת תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית

מבוא

לפי חזון החינוך המיוחד תלמידים עם צרכים מיוחדים יהיו בוגרים פרואקטיביים בחברה, ויוכלו למצות את שאיפותיהם בחיים בהתאם ליכולותיהם ולכישוריהם ולחיות חיים של איכות.

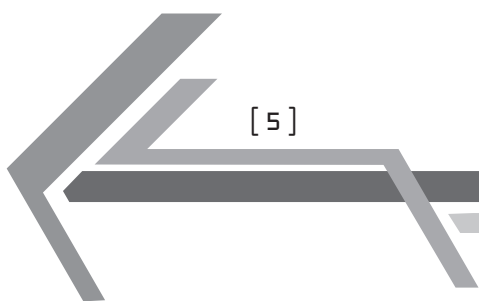
מסמך זה מיועד לצוותים רב-מקצועיים העוסקים בהוראה של תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית, ומפרט את עקרונות ההוראה לאוכלוסייה זו. המסמך מתייחס לתלמידים עם מוגבלות שכלית בבתי-ספר לחינוך מיוחד ובבתי-ספר לחינוך רגיל המשלבים תלמידים אלה בכיתה רגילה או בכיתה לחינוך מיוחד.

מטרת מסמך זה להנחות את העשייה החינוכית במסגרות הנ"ל, כדי לחנך תלמידים למסוגלות עצמית אשר יממשו את עצמם ואת שאיפותיהם בחיים על-פי ערכיהם, ויהיו לאנשים תורמים בקהילתם.

מוגבלות שכלית - הגדרה ומאפיינים

ההגדרה המוסכמת בעולם המערבי של מוגבלות שכלית היא של האגודה האמריקאית למוגבלות שכלית התפתחותית (AAIDD): **"מוגבלות שכלית מתאפיינת במוגבלות משמעותית בתפקוד השכלי ובהתנהגות המסתגלת, כפי שהן באות לידי ביטוי במיומנויות הסתגלותיות תפיסתיות, חברתיות ומעשיות. מוגבלות זו מתחילה לפני גיל 18"** (Luckasson et al., 2002). הגדרה זו מתבססת על שלושה קריטריונים לקביעת האבחנה המפורטים כאן, שהאפיונים המתוארים בהם חייבים להתקיים במקביל (DSM- V):

1. קושי משמעותי בתפקודים אינטלקטואלים כגון: חשיבה, פתרון בעיות, תכנון, חשיבה מופשטת, שיפוט, לימוד אקדמי ולמידה מניסיון. יש לאמת קשיים אלה באמצעות הערכה קלינית ומבחני אינטליגנציה סטנדרטיים ומותאמים תרבותית.
2. קשיים בתפקודים מסתגלים (אדפטיביים) המובילים לחוסר יכולת לעמוד בסטנדרטים התפתחותיים, חברתיים ותרבותיים כדי להגיע לעצמאות אישית ואחריות חברתית. ללא תמיכה שוטפת עלולים הקשיים ההסתגלותיים להגביל את התפקוד בפעילויות יום-יומיות כגון: תקשורת, השתתפות חברתית ועצמאות אישית בסביבות השונות (בית, בית-ספר, עבודה וקהילה). הקשיים בהתנהגות מסתגלת חייבים לבוא לידי ביטוי בשלושת אשכולות המיומנויות של התנהגות מסתגלת.

3. הקשיים האינטלקטואליים וההסתגלויותיים מאתרים במהלך תקופת ההתפתחות ועד גיל 18.

בשנת 2012 הוחלף המונח פיגור שכלי ל"מוגבלות שכלית התפתחותית", אומץ גם על-ידי מערכת החינוך בישראל.

ההגדרה האמריקאית מציגה מושג נוסף הנקרא 'תמיכות', שהן משאבים ואסטרטגיות שנועדו לקדם את התפתחותו, חינוכו, רווחתו ותחומי העניין של הפרט ולשפר את תפקודו האישי. רמת התפקוד (הכוללת את התחום התפיסתי *conceptual domain*, החברתי *social domain* והמעשי *practical domain*), והצורך בתמיכה ובהתאמות בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית שונים בין אדם לאדם ונעים על רצף בין מוגבלות שכלית קלה (*Mild*) ועד מוגבלות שכלית בדרגה עמוקה (*Profound*).

ישנן ארבע רמות במידת האינטנסיביות של התמיכות הניתנות לתלמיד. התמיכה הניתנת לתלמיד נקבעת על-פי רמת התפקוד שלו, והיא נועדה לסייע לו לממש את יכולותיו ולהשתלב בחברה באופן מיטבי:

1. **תמיכות לסירוגין** - ניתנות לפי צורך ובעיקר במצבי משבר ולטווח קצר.
2. **שירותים מוגבלים** - השירותים והתמיכות הניתנים רק בתחומים אחדים ובמשך פרק זמן ארוך מעט יותר מהרמה הראשונה.
3. **שירותים ממושכים** - שירותים ותמיכות הניתנים במרוצת תקופה ממושכת וארוכה יותר.
4. **שירותים ממושכים ואינטנסיביים** - שירותים ותמיכות שיינתנו בכל הפעילויות ובכל שעות היממה.

התמיכות אשר נקבעו עבור התלמיד מפורטות בתכנית האישית והכיתתית ובמסמכים נלווים, ויבואו לידי ביטוי בכלל הפעילויות במסגרת בית-הספר על-פי מידת האינטנסיביות שלהן הוא נדרש. ההתייחסות לרמות התפקוד אינה תלויה בהכרח בסוג המסגרת שבה לומד התלמיד (חינוך מיוחד או חינוך רגיל). תלמיד הלומד במסגרת חינוך מיוחד זו או אחרת עשוי לתפקד ברמה גבוהה יותר מתלמיד המשולב בחינוך הרגיל ולהפך.

הנחות יסוד בהוראת תלמידים עם מוגבלות שכלית

- נקודת מוצא להתאמת מערכת התמיכות היא הכרת מאפייני הלקות של האוכלוסייה ודרכי ההוראה המותאמות, לצד הערכת תפקודו של התלמיד בפועל בראייה רב-מקצועית.
- צוות חינוכי טיפולי רב-מקצועי מאפשר מבט רחב על התלמיד ומתן מענה לצרכים הרגשיים, ההתפתחותיים, התקשורתיים, התפקודיים והלימודיים שלו.
- יש לתת את הדעת בעת הוראה בקרב אוכלוסייה זו לתיאוריות:

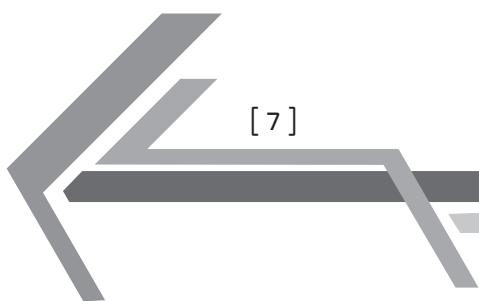
א. הגיל המפצה - תרומת הגיל הכרונולוגי להשתנות הקוגניטיבית של בעלי מוגבלות שכלית ניכרת מעבר לזו של הגיל השכלי.

ב. אפקט הדגירה - קצב ההתפתחות והלימוד של בעלי מוגבלות שכלית בינונית, קשה ועמוקה איטיים יותר, וכי הם זקוקים לפרקי זמן ארוכים יותר כדי לממש את הכישורים ואת היכולות שלהם (ליפשיץ והב, 2011).

- מעורבות המשפחה תורמת לתהליך הלימודי הכולל את הצבת היעדים, הדרכים להשגתם והערכת ההישגים.
- לתפיסות חינוכיות אלה השלכות מהותיות על חינוכם של תלמידים עם מוגבלות שכלית.

עקרונות להוראת תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית

1. תקשורת עם התלמיד היא אבן היסוד של עקרונות ההוראה בעבודה עם תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית. יש לזהות את דרכי התקשורת של התלמיד ולאתר הזדמנויות להבעה עצמית בהתאם. (ראה מסמך: "פיתוח מיומנויות תקשורתיות עבור תלמידים עם צרכים מורכבים").
2. התאמת המסר המילולי המופנה אל התלמיד לרמת ההבנה שלו, תוך התייחסות לכללי ההנגשה הקוגניטיבית (ראה מסמך: הנגשה לשונית לאנשים עם מוגבלות שכלית- חוברת הנחיות).
3. למידה ספירלית - למידה המבוססת על ידע קודם המעמיק ומרחיב את הידע של התלמיד.
4. הוראה מדורגת ומובנית - הוראה של יחידות תוכן משמעותיות וקטנות, בחירת מטרות יישומיות הנגזרות ממטרות-העל וניתנות להשגה בפרקי זמן סבירים.
5. למידה מכבדת - התאמת התכנים, דרכי ההוראה וההתייחסות ללומד, בהתאם לגילו, לתרבותו ולערכים אוניברסליים בכל רמת תפקוד.
6. למידה משמעותית המתייחסת לרלוונטיות, לערך ולמעורבות פעילה של התלמיד.

7. למידה חווייתית הכוללת התנסות אישית פעילה.
8. שילוב בין למידה יחידנית ללמידה קבוצתית בהתאם למטרות האישיות והקבוצתיות.
9. אינטראקציה - למידה בהווה חברתית בקבוצת השווים תוך פיתוח שיח.
10. מתן הזדמנויות לבחירה על מנת לטפח את המכוונות העצמית של הלומד, את תחושת המסוגלות שלו ולאפשר לו ביטוי עצמי.
11. למידה אינטגרטיבית, רב חושית תוך שימוש בטכנולוגיה מתקדמת ובאמצעי המחשה.
12. הוראה מלווה בחזרות רבות במגוון דרכים, תוך שימוש בתומכי זיכרון המשמשים עוגן לרצף הלמידה.
13. הוראה המכוונת לפיתוח תהליכי חשיבה: העברה, הכללה ויישום הידע בסביבות משתנות.
14. השתתפות - מתן זמן לתגובה.
15. תוכני ההוראה - הלימה מרבית לתכניות הלימודים בחינוך הרגיל ובחינוך המיוחד, תוך ביצוע התאמות, שינויים וחלופות בהתאם למאפייני התפקוד של התלמיד. אין לפסול מראש תוכן לימודי מחשש לאי-התאמה ללקות.
16. במקרה של קומורבידיות (שילוב לקויות) חובה להיעזר במומחה בתחום של הלקות לצורך מתן טיפול מקצועי בלקות הנוספת.
17. התאמת הסביבה הלימודית - סביבה מובנית ומאורגנת היטב התומכת בתהליך הלמידה (ראה נספח 1).
18. מתן הזדמנויות לפיתוח יוזמה אישית.
19. התלמיד יהיה לומד פעיל ושותף בתהליך הלמידה שלו.
20. שיתוף הקהילה בתהליך הלימודי.

יישום עקרונות הוראה בתכנון לימודים

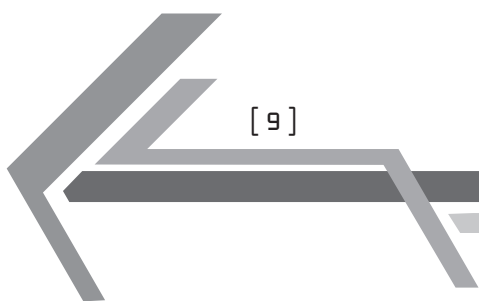
עקרונות ההוראה לתלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ישולבו בעת תכנון לימודים (ראו קישור למסמך תכנון לימודים, נספח 2).

לפניכם טבלה המפרטת את עקרונות ההוראה על-פי רמות התערבות בתכנית הלימודים הרגילה ובהתאם לרמות תפקוד:

רמות ההתערבות מתייחסות למדרג של התאמות, שינויים וחלופות ביחס לתכנית הלימודים הרגילה. רמות תפקוד מתייחסות לארבע רמות תפקוד תפיסתיות המוגדרות על-פי DSM 5.

בכל רמת תפקוד נדרשת הוראה של כל מקצועות הליבה של החינוך המיוחד בתוספת מקצועות מתכנית הליבה של החינוך הרגיל. הפרופיל התפקודי של תלמיד עם מוגבלות שכלית לעיתים אינו אחיד. רמת התפקוד עשויה להשתנות בין התחומים השונים ובהתאם לכן תיקבע רמת ההתערבות.

הטבלה מתמקדת בדרכי העבודה עם התלמיד ואיננה המלצה לתוכני הלימוד ולחלוקת השעות. תוכני הלימוד ייקבעו בכל מסגרת בהתאם למאפייני התלמידים ועל-פי שיקול הדעת של הצוות החינוכי.

טבלה 1

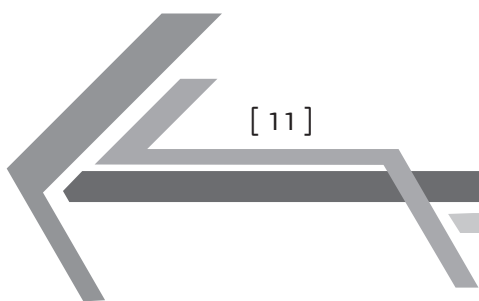
תיאור מאפייני התפקוד על פי הרמות

4	3	2	1	מידת האינטנסיביות של התמיכות
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	
מושגים תפיסתיים לרוב מערבים את העולם המוחשי ולא תהליכים סימבוליים. ההבנה של תקשורת סימבולית באמצעות דיבור או ג'סטות מוגבלת. לעיתים קיימת הבנה של הוראות מילוליות פשוטות וג'סטות. הבעת צרכים ורצונות נעשית באמצעות תקשורת לא מילולית ולא סימבולית.	ההישגים בתחום זה מוגבלים. הפרט מתקשה לרוב להבין שפה כתובה ומושגי מספר, כמות, זמן וכסף. לצורך פתרון בעיות נדרשת תמיכה רחבה של מטפלים. שפה הבעתית (תחביר ואוצר מילים) מצומצמת ומאופיינת במבעים חד-מילים ומבעים קצרים, לעיתים השימוש בשפה נתמך באמצעי תקשורת תומכת. הבנת השפה מוגבלת לשפה שכיחה ומוכרת ולתקשורת באמצעות ג'סטות. רוב השימוש השפתי הוא למטרות תקשורת.	הכישורים התפיסתיים מאחרים בהשוואה לבני גילם. רמת הכישורים האקדמיים של מבוגרים מגיעה לרמת בית-ספר יסודי. יש צורך בתמיכה בכל הכישורים האקדמיים בעבודה ובחיים האישיים. עזרה מתמשכת נדרשת על בסיס קבוע להשלמת מטלות תפיסתיות יום-יומיות. שפה דבורה משמשת כלי לתקשורת חברתית למרות הפער שקיים בהשוואה לבני הגיל.	ההבדלים התפיסתיים בתחומים אקדמיים (קריאה, כתיבה, חשבון, תפיסת זמן וכסף) באים לידי ביטוי בעיקר בגילאי בית- הספר ובבגרות, תלמידים אלה זקוקים לתמיכה באחד או יותר מהתחומים המפורטים כדי להגיע ליכולות המותאמות לגילם הכרונולוגי.	מאפייני רמות תפקוד בהתייחס לתחום התפיסתי על- פי (DSM-V):

המשך טבלה בעמ' הבא

4	3	2	1	מידת האינטנסיביות של התמיכות
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	
התלמידים ברמה זו לומדים במסגרות חינוך מיוחד.	רוב התלמידים ברמה זו לומדים במסגרות חינוך מיוחד.	התלמידים ברמה זו משולבים במסגרות החינוך הרגיל בשילוב יחידני, בכיתות חנ"מ ובבתי-ספר לחינוך מיוחד בתפקוד גבוה.	תלמידים ברמה זו משולבים במסגרות החינוך הרגיל בשילוב יחידני או בכיתות חנ"מ בבתי-ספר רגילים.	אפיון התלמידים במסגרות החינוך בהתאם לרמות החומרה על- פי (DSM-V):

רמות התערבות בתכנון לימודים בהתייחס לרמות תפקוד

רמה א - התאמות - אופן הצגת החומר לתלמיד התאמות ברמת תפקוד בינונית קשה ועמוקה הן בבחינת דרכי הוראה ייחודיות				
1	2	3	4	
רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	
שימוש בטכנולוגיה מסייעת				אמצעי טכנולוגיה מסייעת ושימוש בתקשורת תומכת (מחשבי תקשורת, מכשירי פלט קולי, ipad, קלסרי תקשורת, תמונות וסמלים) מלווים את התלמיד במהלך היום ומסייעים לו להבין ולהביע את עצמו במידת הצורך בהקשרים לימודיים וחברתיים. צוות הכיתה מלווה את עיקרי המסר המילולי באמצעים רב-ממדיים חזותיים, פיזיים וחושיים בהתאם לרמת ההסמלה של התלמיד לצורך תמיכה בהבנה של התלמיד.
				אמצעי טכנולוגיה מסייעת ושימוש בתקשורת תומכת (מחשבי תקשורת, מכשירי פלט קולי, ipad, קלסרי תקשורת, תמונות וסמלים) מלווים את התלמיד במהלך היום ומסייעים לו להבין ולהביע את עצמו במידת הצורך בהקשרים לימודיים וחברתיים. צוות הכיתה מלווה את עיקרי המסר המילולי באמצעים חזותיים, פיזיים וחושיים בהתאם לרמת ההסמלה של התלמיד לצורך תמיכה בהבנה של התלמיד.

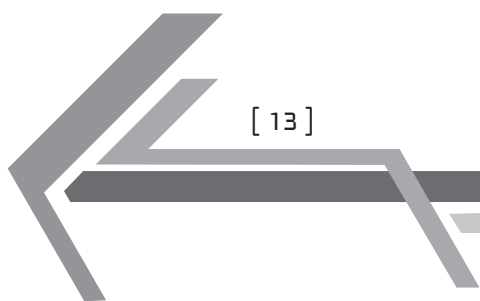
המשך טבלה בעמ' הבא

רמות התערבות בתכנון לימודים בהתייחס לרמות תפקוד

4	3	2	1
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה
התאמת סוג האמצעי הטכנולוגי (מחשב, מציאות מדומה, ipad, מצלמה, סרטונים ועוד) ותוכנות מותאמות המעודדים השתתפות בהקשרי החיים השונים כמו למידה, פנאי ופעילות משפחתית באמצעות גירויים שונים והפקת תגובה לגירוי. לדוגמה, שימוש בסרטונים עצמיים לשם היכרות עם עצמי ועם סביבתי הקרובה.	התאמת סוג האמצעי הטכנולוגי (מחשב, מציאות מדומה, ipad, מצלמה, סרטונים ועוד) המאפשר למידה, תקשורת ופנאי תוך תרגול ושיפור מיומנויות חברתיות, מוטוריות וקוגניטיביות (למשל מיומנויות קשב וריכוז). התאמת המחשב דרך מסכי מגע, עכברים מותאמים, מקלדות מיוחדות ותוכנות מותאמות. לדוגמה, שימוש במצלמה וסרטונים עצמיים של מצבי יום-יום כחלק מתהליך הלמידה.	התאמת סוג האמצעי הטכנולוגי (מחשב, ברקו, לוח חכם, סמארטפון, מציאות מדומה, ipad ועוד) המאפשר למידה, תקשורת, פנאי תוך תרגול, הגברת יכולת הקשב והריכוז ושיפור מיומנויות מוטוריות (ומעורר מוטיבציוני). לדוגמה, * מציאות מדומה ההתערבות נעשית בשלושה מישורים: קידום מיומנויות לעצמאות, שיפור המיומנויות הקוגניטיביות ושיפור המיומנויות החברתיות. * שימוש במצלמה וסרטונים עצמיים של מצבי יום-יום עבור תהליכים רפלקטיביים והפנמת החומר הנלמד. * שימוש בתוכנות התומכות בלמידה- תוכנת הקראה ותוכנת כתיבה. הקלטה של שיעורים.	מותאמת לצורכי התלמידים, כמו למשל, מחשבון, מילון אלקטרוני, מקרן ולוח חכם.

המשך טבלה בעמ' הבא

רמות התערבות בתכנון לימודים בהתייחס לרמות תפקוד

4	3	2	1	
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	התאמות ברמת טקסט כתוב או דבור
תוכן טקסט מכבד את גילו הכרונולוגי של התלמיד. הטקסטים ישקפו את עולם התוכן של התלמיד. לרוב הצוות החינוכי מחבר את הטקסטים. מבנה הטקסט בהתאם לכללי הנגשה קוגניטיבית. הצגת הטקסט בצורה מוחשית. שימוש בתמיכה חזותית בהתאם ליכולות התלמיד (גודל תמונה, טיב התמונה, התייחסות לדמות ורקע). כאשר נעשה שימוש בסמלים יש לוודא שרמת הסמל תואמת את יכולת ההסמלה של התלמיד. התלמיד יכולת ההסמלה של התלמיד. המילה הכתובה מלווה כל סמל או תמונה. כאשר נעשה שימוש בסמלים יש לוודא שרמת הסמל תואמת את יכולת ההסמלה של התלמיד. המילה הכתובה מלווה כל סמל או תמונה.	שינויים בטקסט תוך שמירה על עיקרי הדברים. תוכן הטקסט מכבד את גילו הכרונולוגי של התלמיד, בהתאם לכללי הנגשה קוגניטיבית, מלווה בתמונות וסמלים, למידה מלווה באמצעי המחשה. המילה הכתובה מלווה כל סמל או תמונה. כאשר נעשה שימוש בסמלים יש לוודא כי רמת הסמל תואמת את יכולת ההסמלה של התלמיד. הטרמה - חשיפת התלמיד לתוכן המרכזי של הטקסט וחיבורו אל עולם התוכן של התלמיד. העשרת אוצר מילים - מילים שאינן מוכרות, אינן מובנות לתלמיד או שמובנות לתלמיד בהקשר אחר יפורשו על-ידי המורה באמצעות המחשה. יבחרו מילים בודדות הקשורות לעולם התוכן של התלמיד.	שינויים בטקסט תוך שמירה מרבית על מהות התוכן - קיצור משפטים, הדגשת משפטים מרכזיים ומידע מרכזי, הורדת המשלב השפתי של הטקסט. שילוב חומר חזותי וחומר גרפי כמקדם הבנה (איורים, תצלומים, תרשימים, מפות וכיו'). הקראה של תוכני הלימוד העיקריים. פישוט לשוני ולא דלות לשונית והלימה מרבית לגיל התלמיד. הטרמה - חשיפת התלמיד לתוכן המרכזי של הטקסט וחיבורו אל מאגרי המידע של התלמיד בנושא. איתור מילים מרכזיות - הרחבה שפתית ועריכת שיח, דיון על תכנים מנבאים שהכותרת והתמונות מזמנות.	שינויים בטקסט מבלי לפגוע בתכנים: חומר הלימוד כתוב באותיות גדולות יותר, מרווחות יותר, מודגשות יותר. קיצור משפטים ארוכים ו/או פיצול משפטים מורכבים. שינוי פורמט הטקסט והוספת מקדמי ארגון: כמו למשל, חלוקה לפסקאות, הוספת כותרות משנה, הבלטת מידע מרכזי/גרעיני (מילים, מבעים, משפטי מפתח). שילוב חומר חזותי וחומר גרפי כמקדם הבנה (איורים, תצלומים, תרשימים, מפות וכיו'). הקראה של תוכני הלימוד העיקריים	

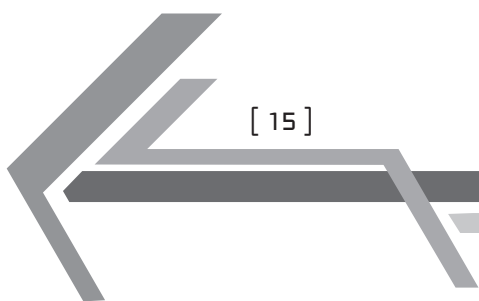
המשך טבלה בעמ' הבא

רמות התערבות בתכנון לימודים בהתייחס לרמות תפקוד

4	3	2	1	
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	
		העשרת אוצר מילים - מילים שאינן מוכרות, אינן מובנות לתלמיד או שמובנות לתלמיד בהקשר אחר יפורשו על-ידי התלמיד באמצעות אסטרטגיות לביאור מילים (הקשר, משפחת מילים, מילון) או על-ידי המורה. *ראו מסמך הנגשה קוגניטיבית.	הטרמה - חשיפת התלמיד לתוכן המרכזי של הטקסט וחיבורו אל מאגרי המידע של התלמיד בנושא. איתור מילים מרכזיות- הרחבה שפתית ועריכת שיח, דיון על תכנים מנבאים שהכותרת והתמונות מזמנות. העשרת אוצר מילים - מילים שאינן מוכרות, אינן מובנות לתלמיד או שמובנות לתלמיד בהקשר אחר יפורשו על-ידי התלמיד באמצעות אסטרטגיות לביאור מילים (הקשר, משפחת מילים, מילון) או על-ידי המורה.	התאמות ברמת טקסט כתוב או דבור

המשך טבלה בעמ' הבא

רמות התערבות בתכנון לימודים בהתייחס לרמות תפקוד

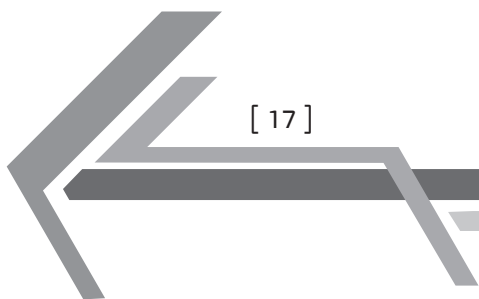
4	3	2	1	
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	התאמות ברמת המטלה
המטלות יתמקדו לרוב בעידוד תגובה, עידוד יוזמה, בחירה, מענה לשאלה. השימוש בחושים הוא אחד האמצעים להבנת המטלה ולביצועה. מיון המבוסס על היבטים מוחשיים. שימוש באמצעים חזותיים ומוחשיים המלווים את המסר המילולי לצורך ארגון ותמיכה במידע שמיעתי. שימוש בהתנסות לצורך למידה.	סוגי מטלות לעיבוד החומר הנלמד ולקידום ההשתתפות בלמידה: התאמה, בחירה, הכללה ומיון. מתן מענה לשאלות סגורות (כן/לא) ושאלות פתוחות קונקרטיות. לדוגמה: הצבעה על תשובה נכונה (בחירת התשובה הנכונה מבין כמה אפשרויות), שאלות פשוטות, שאלות לאיתור פרטים למתן תשובה. שימוש במיומנויות לביצוע מטלות קוגניטיביות: מיומנויות של מוטוריקה עדינה כגון: נעיצה, השחלה עבור מטלה קוגניטיבית (לדוגמה מיון אטבים לפי צבע, התאמת פרי לקבוצת הפירות באמצעות הצמדת תמונת הפרי המחובר לאטב).	פירוק משימה למשימות משנה. מתן שאלות פתוחות מכוונות, מתן תבנית לארגון תשובה בעלת מבנה תחבירי פשוט. מתן שאלות סגורות המרכיבות משפטים קצרים ופשוטים, ובעלי מסרים קלים. שימוש במטלות אופרטיביות והתנסויות לצורך למידה. שימוש במגוון דרכים בביצוע המטלות לדוגמה: בניית משחק בנושא, בניית מצגת, עבודת חקר.	פירוק המטלה למשימות משנה. מתן שאלות פתוחות פירוק השאלה לשאלות משנה מכוונות, מתן תבניות לארגון התשובה, אפשרות לבחירת תשובה מתוך ארבע אפשרויות. מטלות כתיבה פתוחות (כתיבה חופשית): מתן תבניות לארגון שפתי ברמת משפט וברמת טקסט, כתיבת משפטים קצרים / פשוטים. מתן הזדמנויות רבות להתנסות בכתיבה, לצד הכתבת תשובות לאיש צוות במידת הצורך.	

המשך טבלה בעמ' הבא

רמות התערבות בתכנון לימודים בהתייחס לרמות תפקוד

4	3	2	1	
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	
עבודה רב-תחומית על נושא משותף. לדוגמה, קבוצה רב-תחומית המורכבת ממחנכת, ממרפאה בעיסוק ומתרפיסטית בתנועה העוסקת בהעצמת התלמיד, ואינטראקציה חברתית במהלך הקניית התכנים המקצועיים של כל דיסציפלינה.	מטלות גרפו-מוטוריות לפי יכולת התלמיד: מתיחת קו, בחירה מסומנת (להקיף בעיגול, למתוח קו), גזירה, הדבקה, צביעה, סימון בדף בקרה עצמית. שימוש במטלות אופרטיביות לצורך למידה. הצגת מטלה לתלמיד באמצעות כרטיסיות של סמלים ומילים גלובליות. הצגת המטלה לתלמיד ברמת ביצוע של הוראה פשוטה העשרה אינסטרומנטלית עבודה בקבוצות רב תחומיות		שימוש במטלות אופרטיביות לצורך למידה. שימוש במגוון דרכים בביצוע המטלות לדוגמה: בניית משחק בנושא, בניית מצגת, עבודת חקר.	התאמות ברמת המטלה

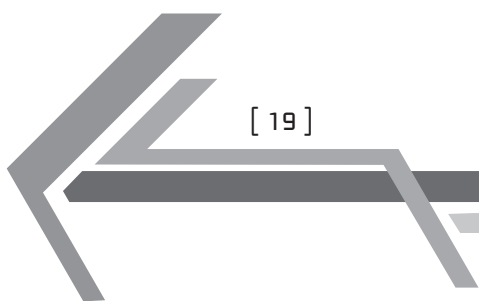
רמה ב - שינויים בתכנים של התכנית ביחס לתכנית הלימודים הרגילה

4	3	2	1	
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	
הוראת כל המקצועות בתכנית הליבה של החנ"מ.	הוראת כל המקצועות בתכנית הליבה של החנ"מ. תלמיד ברמת תפקוד זו המשולב בבית-ספר רגיל, ילמד חלק מהמקצועות של החינוך הרגיל בהתאמה לגיל הכרונולוגי על-פי יכולותיו, על מנת לשלבו בכיתת האם.	הוראת חלק מהמקצועות בחטיבת הגיל בחינוך הרגיל - יסודי, חט"ב, חט"ע, בהלימה חלקית לשכבת הגיל המקבילה (א', ב', ג' וכו'), בכלל זה כל המקצועות בתכנית הליבה של החנ"מ.	הוראת מרבית המקצועות שבתכנית הלימודים בחינוך הרגיל המיועדים לשכבת הגיל, בכלל זה כל המקצועות בתכנית הליבה של החנ"מ.	מקצוע
בחירת תת-נושאים שיקדמו חשיפה לשם חיבור לעולם הסובב, וליצירת חוויה לימודית, חברתית ורגשית לשם רווחה אישית ולאיכות חיים.	בחירת תת-נושאים לקידום תפקוד עצמאי, לרכישת ידע עולם בסיסי וליצירת חוויה לימודית חברתית ורגשית.	בחירת תת-נושאים עיקריים המגדירים את תחום הדעת ושומרים על מהותו.	הלימה מרבית לתכנית הלימודים של שכבת הגיל.	תת-נושאים בכל מקצוע
למידה ממשקית: שילוב הנושא הנלמד במקצועות השונים.	למידה ממשקית: שילוב הנושא הנלמד במקצועות השונים.			

**רמה ג חלופות - הוספת תחום לימוד או מקצוע שאינם מופיעים בתכנית הלימודים הרגילה
המיועדת לאותה שכבת גיל**

4	3	2	1
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה
הרגלי למידה: התארגנות לקראת למידה - הכרת סדר היום וסדר הפעילות לצורך התמצאות והתארגנות (כרטיסי ניווט). הכוונה לביצוע מטלה באופן עצמאי. כללי התנהגות בכיתה.	הרגלי למידה: התארגנות לקראת למידה - ישיבה הולמת ליד שולחן לאורך זמן הפעילות לפי יכולת התלמיד, הבאת ציוד לצורך הפעילות והנחתו על השולחן, סידור השולחן לקראת פעילות ובסיומה, הכרת סדר היום וסדר הפעילות לצורך התמצאות והתארגנות (כרטיסי ניווט). נשיאה באחריות אישית והכוונה לביצוע מטלה באופן עצמאי, כללי התנהגות בכיתה.	הרגלי למידה: התארגנות לקראת למידה - כניסה לשיעור בזמן, ישיבה הולמת ליד שולחן, הבאת ציוד והנחתו על השולחן, ארגון השולחן, התנהלות בשיעור, הוצאת חומרי לימוד, הוצאת כלי כתיבה, הכרת סדר היום, התמצאות במהלך השיעור (כרטיסי ניווט). נשיאה באחריות אישית והכוונה ללמידה באופן עצמאי, ארגון וסדר, כללי התנהגות בכיתה.	הרגלי למידה

**רמה ג' חלופות - הוספת תחום לימוד או מקצוע שאינם מופיעים בתכנית הלימודים הרגילה
המיועדת לאותה שכבת גיל**

4	3	2	1	
רמת מורכבות תפקודית חומרה עמוקה	רמת מורכבות תפקודית חומרה קשה	רמת מורכבות תפקודית חומרה בינונית	רמת מורכבות תפקודית חומרה קלה	
בחירת נושאים לקידום, לחשיפה חיבור לעולם הסובב, וליצירת חווייה לימודית, חברתית ורגשית לשם רווחה אישית ולאיכות חיים.	בחירת נושאים לקידום האוטונומיה של התלמיד, לרכישת ידע עולם בסיסי וליצירת חוויה לימודית חברתית ורגשית על פי התפיסה הרעיונית של ל"ב 21	בחירת נושאים עיקריים המגדירים את תחום הדעת ושומרים על מהותו, על פי התפיסה הרעיונית של ל"ב 21.	הלימה מרבית לתכנית הלימודים של שכבת הגיל.	תכניות הכנה לחיים
התאמת מערכת תקשורת לתלמיד, הטמעת השימוש בה בכל תחומי החיים, לאורך כל יום הלימודים ובמהלך כל הפעילויות, המובנות ושאין מובנות. אמצעי התקשורת של התלמיד יסייעו לו לצורך הבנה והבעה.				תכניות בתחום התקשורת

שיבוץ התלמידים בכיתות:

על-פי העיקרון המחייב את כל אוכלוסיית החינוך המיוחד, יש לשלב בכיתה אחת עד שלושה שנתוני גיל. מעבר לכך, בעת שיבוץ תלמידים בכיתות יש להתייחס ל:

1. מאפייני מוגבלות של התלמיד

יש להחליט אם השיבוץ יעשה על-פי אפיון שני בנוסף למוגבלות שכלית התפתחותית דומה או שונה - לדוגמה תלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ואוטיזם או נכות מוטורית וכדומה.

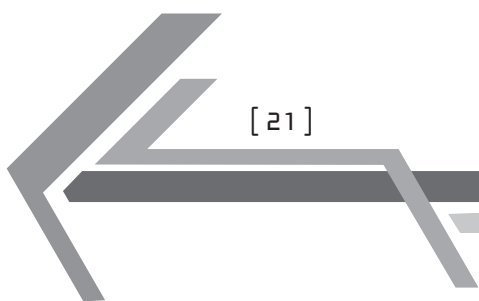
2. לרמת תפקודו של התלמיד

יש להחליט אם לשבץ את תלמידי הכיתה על-פי רמת התפקוד שלהם.

לכל אחת מהאפשרויות יתרונות וחסרונות. כיתה הומוגנית עשויה לייעל את תהליכי ההוראה על-ידי הכוונת תכנון ההוראה כולו למאפייני המוגבלות הספציפיים או לרמת התפקוד. היא מבטיחה שהתלמידים יקבלו מענה הולם לצרכיהם הייחודיים. מצד אחר, כיתה הטרוגנית עשויה להרחיב את טווח ההזדמנויות החברתיות של התלמידים ו"למשוך" את תכנון ההוראה כולו כלפי מעלה.

בכל מקרה, בין אם הכיתות יהיו הומוגניות מבחינת אפיון החריגות הנוסף או התפקוד, יש לתת ביטוי ומענה לאפשרות השיבוץ שלא נבחרה. לדוגמה: מסגרת חינוכית לתלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית אשר הוחלט לבנות בה כיתות הומוגניות, כמו תלמידים עם נכות פיזית קשה ומוגבלות שכלית התפתחותית או תלמידים עם מוגבלות שכלית ואוטיזם, ידאג הצוות לשלב את התלמידים בפעילויות מסוימות עם תלמידים מכיתות אחרות, לערוך מפגשים שכבתיים ומפגשי ידידות בין הכיתות. מנגד, מסגרת אשר הוחלט לבנות בה כיתות הטרוגניות הכוללות תלמידים עם מוגבלות שכלית, עם נכות מוטורית ותלמידים עם מוגבלות שכלית התפתחותית ללא מוגבלות מוטורית, ידאג הצוות שלה לערוך פעילויות מסוימות בהרכב קבוצתי הומוגני, כדי לאפשר לתלמיד למידה מיטבית בדרכי הוראה המותאמות ספציפית ללקות שלו. כמו כן, יש לשקול אפשרויות שונות של שילוב פרטני של התלמיד החריג (פיזית או קוגניטיבית) ביחס לשאר בני כיתתו, בכיתות אחרות. בכל מקרה, יש להקפיד שארגון ההוראה בכיתה יתייחס לתת-הקבוצות המצויות בה, תוך הישענות על כלל הצוות העובד בכיתה, וברוטציה בין המורה לבין הסייעת בעבודה עם הקבוצות.

מעבר לשיקול זה או אחר בשיבוץ התלמידים בכיתה, יש להביא בחשבון את כפל הלקויות גם בנושא תכנון הלימודים בכיתה. בתל"א - שימוש באמצעים לקידום היעדים, הנותנים מענה למכלול הלקויות. בתל"כ ובתכניות ההוראה - הסבת פעילויות המתחייבות מצורכי התסמונת ומאפיוני התפקוד לפעילות לימודית המקדמת צרכים כיתתיים נוספים.

לסיכום:

מוגבלות שכלית התפתחותית מאופיינת במגוון של רמות תפקוד. קידום התלמיד מושפע מסוג התמיכות הניתנות לו, המידה שבה הן מוקצות לו ומהמבנה ומהציפיות של המערכות הסביבתיות-חברתיות שבהן הוא מתפקד.

מכלול הגורמים הללו והאינטראקציות ביניהם יקבעו את מידת עצמאותו, רווחתו, תרומתו, יחסיו והשתתפותו בחיים החברתיים.

נספחים

נספח מספר 1

התאמת הסביבה הלימודית

סביבה לימודית מיטבית מותאמת לצורכי התלמידים, ליכולותיהם ולמגבלותיהם כוללת את עיצוב הקירות, ארגון הריהוט, פינות הפעילות, העזרים וחומרי הלמידה.

התאמה פיזית:

יש צורך להתאים פיזית את הסביבה לתלמידים על מנת שתתאפשר פניות רגשית, עצמאות ולמידה.

ישיבה:

ישיבה נכונה ובטוחה תוך שימוש באביזרים מותאמים המאפשרת תגובה בהקשר נתון. לוחות ועזרי הוראה למידה נגישים שיהיו חלק מפעילות לימודית ספונטנית ומכוונת. ארגון הרהיטים בסביבה כדי שתיווצרנה מספיק הזדמנויות ליצור יחסי גומלין בין התלמידים, והתאמת מקום ההושבה בהתאם לצרכיו הייחודיים של התלמיד. לדוגמה: כאשר לתלמידים עם מוגבלות בתנועה אין אפשרות ליצור קשר עין עם החברים בקבוצה, על המורה להקפיד על אופן הישיבה כדי שיענה על צורך זה. לעיתים כדאי להוריד את התלמידים מכיסאות הגלגלים (עם הדרכה נכונה) ולאפשר להם ללמוד במרחב, כדי לשפר את האינטראקציה ביניהם.

עיצוב קירות:

הימנעות מעומס גירויים חזותיים ומסיחים. בנוסף, שימוש בסביבה אוריינית, בתצלומים, בתמונות, בסמלים ובלוחות קיר תוך הקפדה על גודל, על צבע ועל גוון המתאימים לרמה הקוגניטיבית של התלמיד. הקפדה על חלוקה ברורה של לוחות הכיתה על-פי הנושאים השונים. החומרים יתעדכנו בהתאם ללמידה בכיתה וישקפו את הנעשה בשיעורים השונים.

פינות פעילות:

יצירת חללים מובחנים וקבועים על-פי תפקוד ומטרה. כמו למשל, דירת הכשרה, יצירת פינות לזמני הפוגה ושימוש בזמן הפנוי של הלומד.

עיצוב אוניברסלי:

עיצוב המתאים למגוון רחב של מוגבלויות. לדוגמה: התאמה פיזית של מבנה המוסד החינוכי לתלמידים עם מוגבלות פיזית: פתחים רחבים למעבר כיסאות גלגלים, התקנת מעקות. לתלמידים עם לקויות ראייה או עיוורון: הצללה בכניסות של המוסד החינוכי, בחלק מחצר בית-הספר ובאמצעות וילון בכיתה. בנוסף, התאמת התאורה בכיתה לצורכי התלמיד, סימון מסלולי הליכה ומדרגות בצבעים נוגדים.

סביבה רב-חושית:

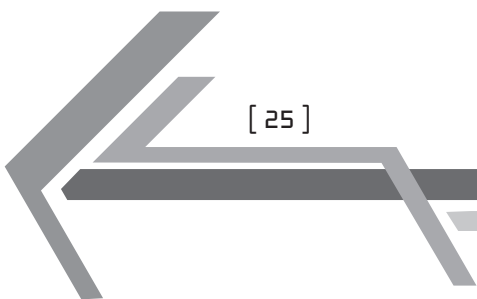
ככל שרמת התפקוד מורכבת יותר התלמידים אינם מבחינים באופן ספונטני בגירויים חושיים, לכן יש ליצור סביבה המגרה ברמה סנסורית ומעוררת תגובה. שימוש בערוצים אחדים של קלט - שמיעתי, חזותי, טקטילי (מישוש, תנועה), טעם וריח, עשוי לקדם את הפנמת הנושא הנלמד. שימוש באביזרים המעוררים את כל החושים (מוזיקה, תנועה, תמונה, מגע). חשוב להקפיד לא לגרום להצפה.

סביבה מאתגרת:

מעוררת יוזמה והזדמנויות להתנסות אישית, מסקרנת וגורמת לתלמידים להיות פעילים.

סביבה מכבדת:

מותאמת לגיל התלמידים, למגדר ולמגזר.

נספח מספר 2 - קישורים

האגף לחינוך מיוחד http://cms.education.gov.il/EducationCMS/UNITS/Special	כתובת האגף לחינוך מיוחד
תכנית הליבה	
מסמך עקרונות לתכנון לימודים לתלמידים עם צרכים מיוחדים ברצף הגילאים http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Special/TichnunVeTochniyotLimudim/TichnunLimudim/MismachAv.htm	
תכנית לקראת בגרות - ל"ב 21 http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Special/TichnunVeTochniyotLimudim/TochniotLimudim/hachana+lechaim.htm	תכניות לחינוך המיוחד (ל"ב 21, מדעים, אזרחות ותכניות רגילות במקצועות השונים)
מדור החינוך הלשוני באתר האגף לחינוך מיוחד http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Special/TichnunVeTochniyotLimudim/TochniotLimudim/Ishoni.htm	חינוך לשוני
למסמך התאמת תכנית הלימודים במתמטיקה ליסודי לתלמידי החינוך המיוחד http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Mazkirut_Pedagogit/Matematika/KdamYesodiVeyesodi/TochnitLimudim/hinich_meyuhad.htm	חינוך מתמטי

ביבליוגרפיה

בית אקשטיין (2011). מוגבלות שכלית, הגדרה, סיווג ומערכות תמיכה. קריית ביאליק: אח.

ליפשיץ-והב, ח' (2011). תיאוריית הגיל המפצה. רמת גן: אוניברסיטת בר אילן, בית-הספר לחינוך, פרסום פנימי.

משרד החינוך, (2007). יתכנון לימודים לתלמידים עם צרכים מיוחדים הלומדים במסגרות החינוך השונות.

נדלה מ: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Units/Special/>
TichnunVeTochniyotLimudim/TichnunLimudim/TichnonLimodim.htm, יולי 2015

רונן, ח' (2005). פיגור שכלי- עיון, דרכי עבודה והוראה. קריית ביאליק: אח.

American Psychiatric Association (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders, (5th ed.). Washington, DC: Author.

Luckasson, R., Borthwick-Duffy, S, Buntinx, W.H.E., Coulter, D.L., Craig, E.M., Reeve, A., Schalock, R.L., Snell, M.E., Spitalnick, D.M., Spreat, S, & Tass'e, M.J (2002). Mental retardation: Definition, classification, and systems of supports (10th Ed.), Washington, DC: American Association on Mental Retardation.

